

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2'373.611

М. С. Глуховська

АСОЦІАТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ НОВОТВОРІВ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Розглянуто новотвори суспільно-політичного дискурсу, що трапляються в засобах масової інформації останнього періоду, з огляду на їхню інноваційну роль у поповненні словника української мови. Досліджено неологізми, утворені шляхом метафоричного та метонімічного переосмислення, виділено основні моделі виникнення нового значення. Проаналізовано словотвірні категорії новотворів у суспільно-політичному дискурсі. Визначено вплив позамовних чинників на виникнення нових слів та роль асоціацій як підґрунтя творення нових слів. Виокремлено асоціативно-порівняльні групи політичних неологізмів.

Ключові слова: новотвір, асоціативна мотивація, засоби масової інформації, когнітивний підхід, словотвірні категорії, метафора, метонімія.

Глуховская М. С. Ассоциативность как фактор возникновения новообразований общественно-политического дискурса. *Рассмотрены новообразования общественно-политического дискурса, которые встречаются в средствах массовой информации последнего периода, с учетом их инновационной роли в пополнении словаря украинского языка. Исследованы неологизмы, образованные путем метафорического и метонимического переосмысления, выделены основные модели возникновения нового значения. Проанализированы словообразовательные категории новообразований в общественно-политическом дискурсе. Определено влияние внеязыковых факторов на возникновение новых слов и роль ассоциаций как основы создания новых слов. Выделены ассоциативно-сравнительные группы политических неологизмов.*

Ключевые слова: новообразование, ассоциативная мотивация, средства массовой информации, когнитивный подход, словообразовательные категории, метафора, метонимия.

Hlukhovska M. S. Association is as a Factor of Word Formation in Socio-Political Discourse. *The article is about innovation in the language. The main idea is to consider word formation in socio-political discourse that are occurred in the media during last period; to determine their innovative role for increasing of dictionary of the Ukrainian language. The author researched neologisms formed by metaphorical and metonymical rethinking, separated the basic emergence models of new meanings. The article gives detailed analysis of some word formation categories. There are analyzed word formation categories in socio-political discourse in the article. The author of the article identified the influence factors over occurring of word formation categories of new words and role of associations as the basis for the creation of new words. There are pointed out the groups of innovative words, which have association during their formation. The article is dedicated to associative-group comparative political neologisms that headline cognitive approach and importance of metaphor, metonymy in the process of word forming.*

Key words: word formation, associative motivation, mass media, cognitive approach, word formation categories, metaphor, metonymy.

Поповнення лексичного складу мови, зокрема української, відбувається передусім за рахунок виникнення новотворів. Сьогодні актуальним і характерним є переосмислення суспільно-політичної сфери українців. Одним із елементів громадського життя, який активно реагує на суспільні процеси й відзеркалює їх, є засоби масової інформації. Їхній вплив на громадську свідомість дуже великий, тому мова засобів масової інформації, зокрема лексико-словотвірні інновації політичного спрямування – важливий об'єкт сучасних лінгвістичних досліджень.

Суспільно-політична лексика останніх десятиліть, передусім новотвори, вивчалися здебільшого в плані загальних словотвірних, лексико-семантичних та стилістичних тенденцій розвитку такими авторами, як А. Москаленко, Ж. Колоїз, А. Коваль, Є. Карпіловська, Я. Конопацька, І. Самойлова, О. Стишов, О. Тараненко, О. Сербенська, А. Грищенко, І. Ющук, В. Горпинич. Однак когнітивні засади виникнення нових слів у суспільно-політичній сфері, зокрема роль асоціативних процесів у формуванні семантики новотворів не були досліджені. З огляду на важливість когнітивного осмислення природи нових слів у чутливій до змін суспільно-політичній сфері знань вважаємо тему пропонованої статті актуальною.

Об'єктом дослідження є новотвори в суспільно-політичному дискурсі.

Предмет – асоціативні процеси, які стимулюють виникнення неологізмів української мови, що відображають реалії суспільно-політичної сфери життя.

Матеріалом дослідження слугували тексти засобів мас-медіа та словник словотвірних інновацій, укладений А. Нелюбою (2014 р.).

Мета – класифікувати нові значення слів у суспільно-політичній лексичі з огляду на асоціативні процеси, що призводять до їх виникнення.

Сучасний етап розвитку людства характеризується безпрецедентним розширенням суспільно-політичних, економічних, наукових і культурних зв'язків, а це сприяє значному збільшенню обсягу інформації і зростанню темпів появи нових слів у мові, у тім числі за рахунок асоціативних процесів у свідомості українців [7]. Нові поняття потребують омовлення, що стимулює виникнення великої кількості новотворів, які позначають нові та актуальні явища, маючи відповідне стилістичне забарвлення.

Важливою для вивчення асоціативності як чинника виникнення новотворів суспільно-політичної сфери є когнітивна теорія, тобто теорія систематизації значень слів у мовній свідомості людини, яка здійснюється в межах сформованої в її свідомості наївної картини світу. В її основу покладена ідея Б. Уорфа про членування світу на категорії за допомогою мови. Виділення такої категорії можливе лише тоді, коли для її назви в мові є відповідне слово. Новий когнітивний погляд на категоризацію ґрунтується на припущенні, що здатність людини до категоризації пов'язана з її досвідом та уявою, особливостями сприйняття, культурою, а також із здатністю створювати образи, метафори, метонімії тощо. На думку Е. Рош, категоризація є одним із найважливіших складників механізму пізнання і полягає в тому, що для кожного слова окреслюється семантичне коло споріднених слів за

«принципом родинної подібності» та встановлюється узагальнювальний репрезентант (прототип) [3]. Метою категоризації є пояснення нового через уже відоме та структурування картин світу за допомогою узагальнень. Першим в українстиці, хто докладно дослідив словотвірну категорію як комплексну одиницю системи словотвору, був І.І. Ковалик, якому належить розробка метамови словотвору, приведення в єдину ієрархічну, логічно послідовну систему словотвірних термінів, опис словотвору як єдиної, підпорядкованої за певними ознаками системи. Учений запропонував власне визначення поняття «словотвірна категорія». Це «сукупність словотвірних розрядів, які об'єднують «семантично однорідні словотвірні типи» [1], суть яких полягає у зміні семантичної структури однозначного або багатозначного слова, унаслідок чого слова розширюють свій семантичний обсяг і таким чином формуються нові значення відомих лексем, де провідне місце належить метафорі та метонімії.

Під метафорою розуміємо «семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця» [9, с. 307].

Метонімію розглядаємо як процес перенесення значення на основі «суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та ін. характеру)» [10, с. 312] між об'єктами позамовної дійсності.

У визначенні підвалин когнітивного підґрунтя виникнення метафоричного значення ми спираємося на концепцію О. Селіванової, яка розробила підходи до пояснення когнітивних механізмів утворення нових значень. Використання розробленої вченою методики дасть можливість на глибинному рівні дослідити динаміку поповнення певних словотвірних розрядів. Як відомо, природа метафори полягає в розумінні одного предмета в назвах іншого.

Метафора пропонує наявність двох похідних структур, які належать до донорської та реципієнтної зони (або домени) [12]. Дослідження семантичних модифікацій в українській суспільно-політичній лексиці засвідчує особливу активність процесу метафоризації та метонімізації значення. Як відомо, утворення нових значень на основі метафори відзначається більшою продуктивністю, ніж на основі метонімічного перенесення. Активними метафоричними моделями творення новотворів є перенесення ознак, властивостей з живої реальії на неживу, з конкретного денотата на об'єкт з більш абстрактним значенням [8;4]. Наприклад, новотвір *Донбабве* виник унаслідок поєднання двох топонімів Донбас + Зімбабве, в основі його семантики лежить асоціативність за станом розвитку цих територій.

Класифікуючи словотвірні розряди суспільно-політичної лексики на позначення субстанційного в мові українських ЗМІ, ми спираємося на класифікацію словотвірних категорій іменника В.П. Олексенка, який виділив такі категорії: суб'єкта дії, суб'єкта (носія) стану, інструменталія, локатива. Кожна категорія характеризується певними ознаками: супровідно-предикативного стану, суб'єкта позитивної оцінки, опредметнення значення дієслівних предикативів, опредметнення якісного стану [6].

Було досліджено близько 100 новотворів, що номінують поняття суспільно-політичної сфери. Під час аналізу інноваційних слів, відібраних методом суцільної вибірки з мас-медіа та словника словотвірних інновацій А. Нелюби (2014 р.), було виявлено, що майже всі категорії можуть поповнюватися за рахунок асоціативної мотивації. Було встановлено, що найбільша частина суспільно-політичних неологізмів-іменників належить до категорії **суб'єкта стану**, що репрезентує приблизно 55 % опрацьованого матеріалу: *вікторіанець, юліанець, петріанець* та ін. Наприклад: *І почепити собі мандалу з цими написами на обидві половинки зрудей... на спину теж... І бандерівці, і гітлерівці, і сталінці і янековичі, і юліанівці - злочинці. А якщо ви вірите у добрі звірства бандерівців- ви також злочинці!* (narod.i.ua, 13.05.2014 р.); **суб'єкта дії** – 30%: *пропускант, потраплянець, шпацирник* та ін. Наприклад: *Першими найяскравішими враженнями стали розмови зі «шпацирниками» на севастопольській набережній* (ТелеКритика, 23.07.2014 р.); 10 % – **категорія інструменталія**: *телезомбування, розміреження, циркорендум* тощо. Наприклад: *Донеччанка написала листа Руслані та розповіла, як насправді відбувся «циркорендум» на сході України* (032.ua, 12.05.2014 р.); категорія **локатива** складає 5 % від усього опрацьованого матеріалу: *відсидник, підмайдання* тощо. Наприклад: *Важливою є наявність в «Ударі» відвертих українофобів в особі самого Віталія Кличка (Етінзона), Марії Матіос і ще дедкого, котрі невпинно боротимуться за деукраїнізацію нашої держави, перетворення її на розплідник національних меншостей і відсидник для мігрантів* (Константин 1979.livejournal.com).

Майже 26% опрацьованого матеріалу складають категорії з ознакою **опредметнення якісного стану**: *ющенкофія, путінократія*: *Публіцистичний твір німецького журналіста Бориса Райтшустера, який більше 10 років жив та працював в Росії та оженився на росіяниці, має оригінальну назву «Демократура Путіна», і звучить в перекладі як «Путінократія»* (Друг читача, 03.09.2014 р.); 33% – **супровідно-предикативного стану**: *шустеряк, гення, генник*. Наприклад: *По-друге, Геннадію Адольфовичу, гонники (до речі, знаєте, як тепер називають харківських гонників? Генники й допники)* (С. Жадан. Лист до Г. Кернеса); 17% – **опредметнення значення дієслівних предикатів**: *чубійка, айфонізація*. Наприклад, *Айфонізація тотальна. Світ просто шаленіє в очікуванні прем'єри нового смартфона. І цього разу на відміну від усіх попередніх предидесть розробники тримали у секреті геть усе окрім назви: 5S.* (Телеканал 2+2: Новини: 10.09.2013 р.); 16% – категорія **збірності**: *беркутня, беркутняк, майданство*. Наприклад: *Хлопці мочать беркутняк водою. В приміщенні 5 дівчат в залі. Хлопців багато, свободівці молодь чудова* (bc-city.com: Євро Майдан).

У ході дослідження було виокремлено групи інноваційних слів у суспільно-політичному дискурсі, що виникають унаслідок асоціативних процесів від таких назв:

1) прізвища, імена та прізвиська політичних діячів: *Янучар, генівка, гепадопінськ, вікторіанець, ліліпутін, кличківка* (становлять приблизно 60% опрацьованого матеріалу, з яких 40% – прізвиська, 15% – імена та 5% – прізвиська): *Це право Гулівера – ростити ліліпута, Проте ніхто не знає, хто*

визначає зріст, Зав'язуючи нерви, послаблюючи нута, Володя Ліліпутін у Петербурзі ріс (О. Смик. До його партії пісенника).

2) назви політичних партій: *регіонада*, *БЮТик* – 10%: *І все б нічого, можна було вчергове потішитися з того, що мешкаємо «не там», а у власній карикатурній «регіонаді»* (Шлях перемоги, 5/13, с.1).

3) місце проведення дій: *лугандонієць*, *донбаввієць*, *донбаввійка* – 8%. Наприклад: *Зимові запаси створюють донбаввійці та лугандійці* (dnisterua.com.ua, 09.10.2014р.).

4) назви певних територій: *Дондурас*, *Путіногвінея*, *гепаленд*, *Луганда* – 17%: *При цьому цей бік дуже різний у різних бандформувань – від самостійності «Луганди та Домбавбе» до входження у склад РФ* (tsn.ua, 12.05.14).

5) назви силових підрозділів: *альф'ята*, *соколята*, *беркутушка*, *беркутіння* – 5%. Наприклад: *Беркутіння – бездумне виконання вказівок керівництва працівником правоохоронного органу. («У підрозділі відчувався дух беркутіння»)* (А. Чернівець. Майданізми).

Вищезазначені виокремленні групи інноваційних слів у суспільно-політичній сфері виникають на базі таких асоціацій: 1) за внутрішніми ознаками: *І що з того яничара тепер взяти...* (усне мовлення) – аналогія до політики яничар, які служать на благо іншої країни; 2) за звуковою формою і характером діяльності: *Чесні люди покидають БЮТик* (ФБ: І. Січовик, 02.04.2014 р); 3) – зневажливо-іронічно про БЮТ (Блок Юлії Тимошенко); 4) за способом діяльності: *Україна - вільна від беркутушок* (Файні новини з Майклом Щуром (АЄОА), 19/14) – новотвір утворився за допомогою слів «Беркут» + тітушка; 5) за розумовими властивостями людини: *Азірівка – то є минуле, починається епоха кличківки* (Файні новини з Майклом Щуром (АЄОА), 22, 5/14) – аналогія за вмінням говорити.

Як свідчить проаналізований фактичний матеріал, асоціативність є ефективним способом збагачення суспільно-політичної лексики сучасної української мови. Найпоширенішими механізмами застосування метафоричних позначень є зовнішні та внутрішні характеристики, аналогія за поведінкою, характером, вміннями, навичками людини та обраною життєвою позицією. Слід зазначити, що новотвори суспільно-політичної сфери найчастіше трапляються в заголовках статей, назвах репортажів, відео, блогів та форумів, оскільки заголовки, займаючи сильну позицію в тексті, слугують ключем до змісту повідомлення.

Новотвори суспільно-політичної сфери несуть у собі нову інформацію і мають бути семантично і прагматично насиченими та привертати увагу читачів і слухачів своєю образністю, метафоричністю, що досягається асоціативними моментами.

У сучасних мас-медіа поширеним є такі шляхи виникнення новотвору за рахунок перенесення значення в суспільно-політичній сфері: політичний діяч – послідовники чи прибічники; політик чи посадовець – негативні риси людини; назви місця подій – соціально-політична їхня характеристика. Варто зазначити, що найбільш поширеними засобами творення асоціативних інновативів у суспільно-політичній сфері є префікси: *нео-*, *анти-*,

євро-, *псевдо-*, суфікси: *-ець*, *-ик*, *-нн-*, *-ацій-*, *-к-*, *-івк-*, а також складення двох основ контамінованого типу.

Перспективу подальшого дослідження визначає необхідність вивчення асоціативно-порівняльної мотивації новотворів інших сфер у сучасній українській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ковалик І.І.** Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками. — АДД: Львов, 1961. — С. 11. 2. **Колоїз Ж. В.** Семантичні неологізми як результат семантичної дери-вації // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. — Х., 2005. — № 659. — Вип. 44. — С. 6-11. 3. **Кубрякова Е. С.** Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика-психология — когнитивная наука // Вопросы языкознания. — М.: 1994. — № 4. — С. 26-34. 4. **Лісничий Д.В.** Метафора з дендронімним компонентом у поетичних творах першої половини ХХ століття (семантико-функціональний та лексикографічний аспекти) : Монографія. — К. : ТОВ «ВБ «Аванпост-Прим», 2008. — 440 с. 5. **Нелюба А., Редько Є.** Лексико-словотвірні інновації (2014): Словник. — Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2015. — 220 с. 6. **Олексенко В.П.** Словотвірні категорії іменника: Монографія. — Херсон: Айлант, 2005. — 336 с. 7. **Савицкий І.П.** Неологизмы второго порядка в современном немецком языке. — Калинин, 1984. — 325 с. 8. **Селиванова Е.А.** Когнитивная ономазиология: монографія. — К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. — 248 с. 9. **Тараненко О. О.** Метафора // Українська мова: Енциклопедія / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. — 3-те вид. — К. : Українська енциклопедія, 2007. 10. **Тараненко О. О.** Метонімія // Українська мова: Енциклопедія. — 3-те вид. — К. : Укр. енциклопедія, 2007. — С. 312–314. 11. **Нореcký J.** Analogická nominácia // Kultúra slova 21, č. 5. — 1987. — S. 129–137. 12. **Lakoff, George.** 1987. Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind. — Chicago : University of Chicago. — P. 276–278. 13. <http://www.pisni.org.ua/songs/2127797.html>. 14. <http://www.politnavigator.net/>. 15. <http://kostyantyn1979.livejournal.com/80531.html>. 16. <http://m.032.ua/news/532891>. 17. <http://narod.i.ua/user/2800596/gbook/2738025/?p=0>. 18. https://durdom.in.ua/uk/main/article/article_id/22179.phtml. 19. <http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=467779>. 20. <http://zdolbuniv.in.ua/item/10608-1452707079>. 21. <http://bc-city.com/topic/100686-vro-maidan/page-516>

Глуховська Марина Сергіївна — старший інспектор відділе міжнародних зв'язків Харківської державної академії дизайну і мистецтв, вул. Мистецтв 8, м. Харків, 61000, Україна.

E-mail: marissinka11@yandex.ua
tel.: +38 063 844 03 96
ORCID iD 0000-0001-6533-3015

Hlukhovska Maryna Serhiivna — Senior Inspector, Department of International Relations. Kharkiv State Academy of Design and Arts. Mystetstv Str. 8, Kharkiv, 61000, Ukraine.